
АНТРОПОЛОГІЯ

Андрій Темченко,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ КОДИ КІСТЯКА ЛЮДИНИ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У лікувальних текстах міфологія кістяка формується в межах загальної опозиції «живий / мертвий». Перша її частина характеризує кістяк як статичну, ієрархічну і міцну структуру, що слугує основою тіла. Натомість у представників потойбічного світу він відсутній або позбавлений цілісності, статичності і вертикальності¹, що пояснює, чому хвороби зображуються як хробакоподібні / черв'якоподібні істоти. Наприклад, у текстах від кровотечі фігурує «безребра» овечка, напівзотліла / безкровна / застигла нерухомість якої має зупинити плин крові з рани: «Коло синього моря безребра овечка стояла (ознака завмирання – при. авт.) <...>, де сонце сходить, там кров знімається, де сонце заходить, там кров запікається (зупиняється – прим. авт.)»². Однак, в замовляннях подібні образи зустрічаються край рідко, оскільки описують початкову стадію тління. Потойбічне в цьому разі сприймається як джерело смертельних інфекційних захворювань, що кардинально не відповідає меті лікувального обряду. Частіше потойбічні персонажі відповідають візуальному сприйняттю вже зотлілого, а відтак

нешкідливого / опрідметненого мертвого, тому ототожнюються з «білою костью», тобто «чистою» / безтілесною. Звідси стає зрозумілою семантика «пісних» (безкостих) поминальних страв: колива, капуста, киселю, каші, млинців і, як виняток, риби. Пор.: «ні риба, ні м'ясо» → варіант «ні живий, ні мертвий» / «ні се, ні те», де *се / риба* і *те / м'ясо* є межовими мітками системи, що позначають два протилежні стани «се → цей світ → життя і те → той світ → смерть». Сприйняття образу риби як символу життя базується на емпіричному досвіді і проявляється в лексичних конструкціях, зокрема у відсутності висловлювань типу «убити / умертвити рибу» (натомість вживається форма «зловити рибу»). Відсутність м'ясних / плотських страв заперечує ідею остаточного вмирання (стирання імені об'єкта в міфологічній картині світу) і презентує інший аспект буття, як продовження життя в потойбічному світі. Так, в чарівних казках поширеним є сюжет, коли дід (напевне покійник або знахар / відун) піднімається на небо по драбині / дереву і потрапляє до хатинки з млинців («Казка про сімох братів-гайворонів і їх сестру», «Козина хатка»). Образ небесної хатинки наближується до помешкання Баби-Яги, «накритого млинцем» чи західноєвропейського «пряничного будинку». Свідчення про небесне походження млинців (О-Ладків, де «О» є рудиментом давнього звертання-рефрену) зустрічаємо в при-

1 Белова О. В. Толстая С. М. Кости // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С. 631-633.

2 Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем) // Українські чари / [упор. О. М. Таланчук]. – К.: Либідь, 1992. – С. 36.

казці про надмірну цікавість (або відчуття невидимого): «Вона своїм носом чує, як на небі млинці печуть». У білорусів гикавку відсилають у місця, «де бліни п'якують, табе дадуть». Пор. з поминальним звичаєм залишати шматок млинця / хліба і склянку води покійнику.

Перелічені вище страви асоціюються з життям, тому не використовуються в лікувально-знеболювальних практиках, мета здійснення яких полягає у тимчасовому умертвіння плоті. Натомість обряд «експлуатує» властивості «німого» / скелетоподібного тіла, яке згодом стає фетишем: 1) «Как мёртвый не слышит в себе ни скорби, ни болезни, так и я раб Божий (ім'я), не слышал ни скорби, ни болезни»; 2) «У <...> мертвеца не болела голова, не щемили зубы, не ломило кости, век по веки, отныне до веки»¹; 3) «Шоб у мене ў роті зуби не болелі. Нехай тоди заболять, яку моєй бабці Овдошкі на том свете кості заболять»². Звідси мовні аналогії: укр. *кость*, але литовськ. *kusti* – «одужувати», а також діал. шведськ. *Kusa* – «чарувати»³. Для тамування ревматичного болю до ураженого місця прикладали кістку покійного, намітку / хустку, якою зв'язували його ноги, або ложку мерця: 1) «Цей мертвий замира, нехай рабі Божій (ім'я) гризь одбира»⁴; 2) «У мертвого ложку взяти да тою ложкою [поводить по нариву] да: «Так як цей мрец не дейструе, так штоб ета жоўна не действовала»⁵. Наявними могли бути інші магичні дії, які провокували «потойбічні» стани занімілості і заспокоєння: «Млад месяц, где ты был?» «Над морем плыл». «Что ты видел?» «Мёртвое тело». «Как оно лежит?» «Не разожмя и не разведя губ и не поворотив языка.» «Так и бы и вы, пораженны зубы, онемели по дням, по ночам, по часам, по минутам, ныне и завтра. Во имя Отца, и Сына, и Святого Духа.

1 777 заговоров и заклинаний русского народа / [сост. А. Александров]. – М. : Локид, 1997. – № 203, 216

2 Полесские заговоры (в записях 1970-1990-х гг.) / [сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова]. – М. : Индрик, 2003. – № 479.

3 Маковский М.М. Семиотика языческих культов (Мифопоэтические этюды) // Вопросы языкознания – 2002. – № 6. – С. 73.

4 Рецепты народной медицины ... С. 86.

5 Полесские заговоры ... № 364

Аминь»⁶. Хворе місце перев'язували ниткою (імітація зв'язування ніг покійного), випряденою в Чистий Четвер, на порозі власної оселі оголеною жінкою (лімінальною особою), яка мала обертати веретено в протилежному напрямку⁷, тобто прядіння «нитки долі» відбувається проти руху сонця, що провокує зворотне розвертання черговості подій (створення «альтернативної» часової парадигми).

Очевидно, що «контакти» з потойбічним є небезпечними, тому вони регулюються традицією. Не регламентоване обрядом торкання неживого тіла провокує виникнення «мертвої кістки» (підшкірного безболісного наросту). Можливо, що в такий спосіб розцінюється «незгода» покійного на присутність на похоронах небажаної / «не чистої» особи⁸, що пояснює специфічне ставлення до тілесної неповноцінності як ознаки локального викривлення, тобто порушення тілесних пропорцій розцінюється як загроза глобальному порядку. Під час обрядового лікування встановлюються обмеження небезпечних контактів з потойбічним. При замовлянні «гризі» кістку брали захищеною рукою – полою чи хусткою, торкалися або обносили навколо хворого місця, після чого повертали на місце⁹. Повернення кістки «на місце» унеможливорює експансію «мертвого» на територію «живого», оскільки зміна первинної дислокації кістки (її перевертання / розвертання) загрожує порушенню стабільності часово-просторової структури (його перевертання / розвертання). В цьому аспекті кістка є знаком потойбічного, матеріальним залишком далекого минулого. За логікою міфу зміна її початкового розташування / попередньої події може негативно вплинути на структуру теперішнього / наступної події (в традиційній культурі забороняється «тривожити» кості мертвих, тому повертання кістки «на місце» ніби нівелює це порушення). Обнесення кістки навколо хворого (лімінальної особи) окреслює

6 777 заговоров и заклинаний ... № 200.

7 Рецепты народной медицины ... С.86

8 Польові матеріали автора. Україна, с. Зам'ятниця Чигиринського р-ну Черкаської обл.

9 Рецепты народной медицины ... С. 86.

захисну замкнену лінію. Не випадково подібні графеми наносили на лімінальні об'єкти, що слугували своерідними порталами зв'язку з невидимим. Показовим в цьому плані є дзеркальна рама з колекції Черкаського обласного краєзнавчого музею¹. Інакше кажучи, рухоме потойбічне, тобто «*рухоме нерухоме*» є абсурдним, тому «живих» мерців «прикріплювали» до землі. Звідси походження культу пращурів, яких сприймали як своерідний еталон, що прикладався в потрібний момент до мінливих і нестабільних емоційних і фізичних станів, викликаних недугами: 1) «На крутой горе стои церковь, в этой церкви три мертвеца в гробницах. Я приду к ним и крюсь, морюсь, и молюсь»; 2) «Стал я раб Божий (ім'я), благословлясь, пошел я перекрестясь из избы дверьми, из ворот воротами, под восток, под восточную сторону на окиян-море; на окияне-море есть остров, на острове желты пески, на желтых песках лежит семдесят семь мертвецов; у семидесяти семи мертвецов есть Семен-Мертвяк»².

У такому разі *мертве*, як і *живе*, є структурним елементом міфологічної картини світу, а його функції обмежені обрядом, оскільки спрямовані винятково на припинення процесів, пов'язаних з станом «зайвого» / болісного руху: «На мори хрест, на хресту панночка, та панночка не ўміла ні шить, ні прости, а уроки ўмоўляти. Уроки-урочища <...> од біла тіла, од червоної криві, одкаснітеса»³. У тексті фігурує «панночка», яка не уміє прясти нитку (життя?), але має відношення до «уроків», які знищуються за допомогою дієслова «одкаснітеса» (пор. з прядінням у зворотному напрямку). Форма заклинання порівнюється з рос. *коснуться* в значенні доторкнутися кісткою (зокрема людською), а також з рос. *закостенелый / костный* – «затверділий» (мертвий?). Не випадково атрибутика скам'янілого / нерухомого «того» світу найчастіше фіксується в текстах від кровотечі: «Ішла кістяна баба з кам'яної гори, з кам'яною дійницею до кістяної корови.

Коли з кам'яної корови молоко потече, тоді раба Божого кров потече»⁴.

Культове ставлення до кісток покійного / пращура / міфічного минулого може слугувати ключем до пояснення семантики ворожіння на майбутнє за допомогою жеребкування. Пор. з д.-р. *кѣшение* – «жеребкування», *кѣшь* – «жереб» зіставляється з д.-р. *костънѣи* – «кістяний»⁵, а також нім. *Knochen* – «кістка», але ісл. *kynngi* – «здатність ворожити», ісл. *knega* – «мати здатність», англ. *knack* – «уміння», д.-інд. *kanksati* – «wünschen, ersehnen, warten»; литовск. *kaulas* – «кістка», але ірл. *eel*, д.-сев. *heill* – «знак, який віщує». Ворожили шляхом кидання кісток: лат. *ossa* – «кістка», але д.-інд. *as-* – «кидати»; рос. *кость*, але литовськ. *kuiti* – «рухати», англ. *cast* – «кидати»; литовськ. *kaulas* – «кістка», але і.-е. **kel-* – «рухати» (пор. і.-е. **kel-* – «лікувати»)»⁶. Відтворити «правила», за допомогою яких ворожили в Давній Русі, не видається можливим. Однак очевидним є той факт, що порядок розташування ворожильних кісток мав відповідне значення: «У рік 6491 [983] пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх. І вернувся він до Києва, і приносив жертву кумирам із людьми своїми. І сказали старці і бояри: «Метнемо *жереб* на хлопця і дівчину, і на кого він упаде, – того заріжемо богам»⁷. Напевне, що давні ворожильні кістки нагадують гру, хоча замість кубиків могли використовувати дрібні кісточки, камінці або боби, як обрядові аналоги кісток скелета. Спочатку кістки перемішували, потім кидали. Певна комбінація ворожильних кісток визначала майбутнє, вказуючи на можливу жертву. Процес перемішування повторює період хаосу, тоді як зупинка і випадкове розташування кісток показує наскільки упорядкованим у цей момент є міфологічний всесвіт, демонструючи «правильність»

4 Рецепти народної медицини ... С. 36.

5 Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И.И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. – СПб. : Типография Императорской академии наук, 1893-1903. – Т. 1. – С. с. 1298, 1416

6 Маковский М.М. Семиотика языческих культов ... С. 73.

7 Літопис Руський. За Іпатівським списком; [пер. з давн. руськ. Л. Махновець] / [відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 408.

1 Фонди Черкаського обласного краєзнавчого музею. - ПП-4796

2 777 заговоров и заклинаний ... №с 218.

3 Полесские заговоры ... № 208.

його «скелету» (пор. з образами велетнів, з тіла яких утворений всесвіт). Тому ступінь упорядкованості костей для ворожіння слугує знаком вищих сил і визначає «бого-угодність» жертви. Зміщення ворожильних костей / їхнє хаотичне розташування означає зміщення космічної структури (скелету), тому є негативним знаменням. Жеребкування показує можливу ступінь цього змішання при здійсненні тієї чи іншої дії (тобто моделює наслідки), що пояснює логіку ворожіння як такого. Наприклад, перед військовим походом здійснювалося ворожіння, результатом якого є передбачення можливих наслідків війни. Коли кістки розташовуються хаотично – похід могли відкласти, поки не буде сприятливої «години».

У зв'язку з цим стає зрозумілим, чому на шести гранях гральних кубиків / кісток зображуються крапки, розташованих паралельно. Число шість у цьому разі виступає знаком найбільшої упорядкованості (дорівнює фазі місяця), оскільки є найповнішим, відповідно одиниця має протилежне значення, тому вважається програшною. Ситуація виграшу / програшу наближує ворожіння до гри: д.-р. *къшение* – «жеребкування» зіставляється також з *къствовать* – «грати»: «іграти или къствоати wrъгані и мусикиями и сопълми глумити»¹. Таке «делікатне» ставлення до кісток зумовлене віруваннями в те, що їх вважали вмістилищем людської душі. Це підтверджується існуванням релігійних культів, пов'язаних з мощами святих. У словенській казці оповідається як випадково знайдену кістку запрошують на обід, в результаті чого з'являється живий мрець і карає за те, що порушили його спокій. Аналогічні перекази зустрічаємо в білорусів. Про дуже стару людину, яка «занадто» довго живе на світі, говорять: «запекла му се душа у костима». Схожі вислови позначали стан завмирання: «дух му се у кости забил» або захворювання: «једва носим у костях душу» (серби)². Безпосереднє свідчення про існування духу в кістках

зустрічаємо в тексті: «Тако ми се не закаменило дијете у жени, теле у крави, јагње у овци, свако сјеме у баштини и дух костима» («Хай не скам'яніє дитя у жінки, теля у корови, ягня у вівці, усяке сім'я у роду і дух в кістках»)³, а також лексичному матеріалі: лат. *ossa* – «кістка», але і.-е. **as-* – «вогонь, горіти»; д.-інд. *asu-* – «життя»; д.-англ. *ban* – «кістка», але і.-е. **bha-* – «горіти»: і.-е. **bhu-* – «бути, існувати». Цікавим видається етимологічна спорідненість рос. *кость*: і.-е. **kai-*, **keu-* – «горіти»: **kai-sto* / **keu-sto*: пор. також з і.-е. **gei-*, **geu-* – «горіти»: і.-е. **gei-sto*, **geu-so*: д.-англ. *gasty*, нім. *Geist* – «душа» (кістка як осереддя вогню і душі). У зв'язку з цим кістка у давнину вважалася вмістилищем «живого вогню» (у північних народів за відсутністю дерева кістки є джерелом тепла і світла), душі і життєвої сили, яка може перевтілюватися. Звідси походження табу ламати кістки забитої тварини (пор. д.-англ. *ban* – «кістка», але д.-сев. *beinn* – «прямий»⁴). У д.-р джерелах зустрічаються свідчення про те, що на кістках предків приносились клятви: «присягы костями, человекми творить»⁵, а інші народи сприймалися як ті, що мають «чужі кістки»: «Родъ Татарескъ кость не наша, что се есть намъ за племя»⁶. Українці віряють, що кістки пращура «відчувають» свого нащадка і лежать спокійно, коли він чинить по його заповітам, але «перевертаються», реагуючи в такий спосіб на їх порушення (пор. з перевертанням гральних костей).

Сприйняття кісток як осереддя життя, а кістяка як моделі майбутнього тіла зумовлює те, що покійника під час поховання розташовують «правильно», тобто у випростаному положенні зі складеними на грудях або витягнутими руками (в архаїчні часи ховали у скорченому вигляді і нагадує ембріон). Характерною ознакою

3 Белова О. В. Толстая С. М. Кости // Славянские древности ... С. 631- 633.

4 Маковский М.М. Семиотика языческих культов ... С. 73.

5 Белова О. В. Толстая С. М. Кости // Славянские древности ... С. 631- 633.

6 Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. – СПб. : Типография Императорской академии наук, 1893-1903. – Т. 1. – 1993. – С. 1297.

1 Материалы для Словаря древнерусского языка ... С. 1414

2 Толстая С. М. Душа // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С. 163.

просторового розташування покійного є відсутність будь-яких диспропорцій, крім позначення місць перебування душі – на чоло кладуть вінчик, на груди ставлять свічку. Розкопування давніх могил, в результаті чого «тривожились» кістки пращурів, вважалось неприпустимим і розцінювалось як злочин. Відповідне ставлення посилювалося, коли це робили чужинці, що пояснює негативну реакцію Т. Г. Шевченка на археологічні розкопки в Чигирині: «І могили мої милі / Москаль розриває... / Нехай рие, розкопує, / Не своє шукає, <...> / Начетверо розкопана, / Розрита могила. / Чого вони там шукали? / Що там схоронили / Старі батьки? Ех, якби-то, / Якби-то найшли те, що там схоронили, / Не плакали б діти, мати не журилась» («Розрита могила»).

Існування віри в те, що кістяк покійного має бути неушкодженим і розташовуватись у «правильному» порядку пояснює, чому ворогів четвертували, а їхні останки «розкидали на всі чотири сторони» (пор.: з шевченківською алегорією символічного знищення народної святині: «Начетверо розкопана, розрита могила»). Аналогічним чином розпорошується більмо: «Їхав святий Юрій на вороних конях, на чотирьох колесах, коні розбіглись, колеса розкотились по синьому морю, по чистому полю»¹. Звідси походження погрози «кісток не зібрати». Напевне, що такі методи покарання мають і-є обрядовий підтекст. Схожі мотиви зустрічаємо в Гомера. В «Іліаді» описується, що річний бог Ксанф, погрожуючи грекам, обіцяє потопити Ахілла, занести його тіло піском і камінням так, що «його кісток не зберуть». В результаті цього покійний може відродитися в потойбічному світі неповноцінним, з певними тілесними аномаліями. Його душа в цьому разі не буде знати спокою і кружлятиме над тліючими останками. Подібну семантику має страта у вигляді спалювання, як способу тотального знищення усього тіла, в тому числі кісток, де перебуває душа людини. Рудименти архаїчних вірувань простежуються в середньовічних «вогнях інквізиції».

1 Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем) // Українські чари / [упор. О. М. Таланчук]. – К.: Либідь, 1992. – С. 48.

Обрядове лікування дітей відрізнялося помірним застосуванням об'єктів з атрибутикою потойбічного. Замість кістки покійного використовували її рослинні аналоги, які виконували функції своєрідних запобіжників, що унеможлилювали безконтрольне поєднання несумісних станів – *життя / смерті, дитинства / старості*: «Треба взяти шматок хліба, дрібку солі і, обгорнувши білим рушником, піти до колючого «діда» (будяка), помолитися Богу і сказати: «Дзеду мой мошчий, дай маему хлопцу (ілі дзевочкі) полноту на косці». Після цього зрізати цього «діда» (його рожеву голівку), загорнути в рушник, а хліб і сіль покласти на це місце, прийти додому і пропарити діда, не розгортаючи рушника. Хай він там полежить, поки не вичахне, а цією водою дитину викупати»². Використання «потойбічних» об'єктів регламентується обрядом і застосовується в «екстрених» випадках, зокрема захворюваннях рухового апарату дітей – нащадків «мошчих дідів» (пор. з чергуванням приголосних *діти / діди*). Опис обряду нагадує церемонію жертвоприношення, на що указує наявність хліба і солі. «Діда» переносять у білому рушнику, колір якого порівнюється з крижмом і саваном – важливими атрибутами обрядів початку / народження (хрещення) і завершення / поховання (під час «проміжного переходу» / весіллі використовують червоний рушник). Міцність і повнокровність (рожевість) будяка має співвідноситись із здоровими кістками дитини, що підтверджується називанням його «мошчим дідом», тобто кістяним / міцним. Підтвердженням цієї гіпотези слугують тексти «від лихоманок», де пращур і «мощі» ототожнюються: «Добривечір вам, мощі! Дайте постелю, бо наїхали гості (лихоманки)»³. Словосполучення «мошчий дід» може порівнюватись з дотичними з наченням прикметниками *потужний / сильний / святий*. Пор. рос. *моцный / моць* – «останки святого», також *моч-міч* від слов. *мошть*, чеськ. *тос* – «дуже багато», сл. **mokť* від **mogo* –

2 Полесские заговоры ... № 104.

3 Рецепти народної медицини ... С. 90.

«можу», споріднене з гот. *mahts* – «сила»¹. В цьому аспекті повнота / сила «свого» пращура протиставляється пустоті / відсутності сили в «чужого» покійника, про що свідчать замовляння «від рожі»: «Як був чоловік пустий і воли пустий, і плуг пустий, і погоничі пустий, і пугу ниву орали, і пугу пшеницю сіяв, пуга зийшла, пуга і поспіла, пуги й жнеці пустими серпами жали, в пуги ряди стлали, пуги копи клали, пустими возами возили, пуги стог становили, на пугому току молотили, пустими ціпами били, пустими граблями згрібали, пустими мітлами змітали, пустими лопатами віяли, в пуги мішки вбірали, пустими зав'язками зав'язували, до пугого міста возили, на пугому камню мололи, ту бешиху розмололи, по хатах, по болотах, по пустих очеретах»². В такому разі виникає ситуація абсурду, де «своє» потойбічне асоціюється з максимальною наповненістю, абсолютним *цілим*, тому є ефективним засобом магічного *цілення*. Разом з тим, відповідні зіставлення стосуються тих ситуацій, коли смерть пращура є «своєчасною», тобто необхідною і законною, тоді як убивство, хвороба має протилежне значення, що пояснює табустичне ставлення до тих, хто помер занадто рано / неприродно (самогубці, потопельники, мертвонароджені і нехрещені діти) або тих, хто не може «нормально» померти, що пояснює семантику обрядово-провокативних дій щодо відьом, мається на увазі розбирання стелі / стіни, знімання дверей, биття посуду тощо (обрядове знищення оселі / особистих речей символізує «умирання» на предметному рівні).

Отже, пустота ототожнюється з «неживим» потойбічним світом, що відрізняється від «мошчих пращурів», які в традиційній культурі вважаються джерелом життєвої сили роду. Сміслові протиставлення *пустоти* / *наповненості* зіставляються з опозицією *цілий* / *битий*, як смис-

лового еквіваленту бінарності *здоровий* / *хворий* (звідси семантика понять *цілювати* – буквально «складати до купи», *цілувати* – «поєднувати»). У зв'язку з цим відтворення анатомічної структури кістяка, порушеної внаслідок «удару» / вивиху, досягається не лише конструктивним складанням зрушених кісток, але поєднанням *мощів* – життєвої сили, що їх наповнює: 1) «Зійдїца, косці с косціма, мошща с мошшима, чтоб суштаў на місто стаў»; 2) «Зійдїцеса, кісьці с косьцями, мошці із мошцамі, жили із жиламі, сугасти іс сугаствамі»³. В цьому разі «мошці» (кістяк пращура) виступають моделлю, що наслідуються під час правильного складання «сугаствів» (ушкоджених кісток нащадка): «Ўстань, синок, годзе спаці». «Рад бу я, маці, ўстаці, дай ішці суштаў настаўляці»⁴. Відповідні аналогії наближені до обрядів вторинного поховання випадково знайдених кісток покійника.

Рудименти вірувань про існування невидимої субстанції кістяка – його «душі» («мошці») фіксуються в замовляннях «від ляку» (виведенні з афективного стану), симптоми якого проявляються в тимчасовому «заціпенінні» тіла: 1) «Рабе Божьей ляков не знаці ні в косце, ні в крове, ні в руках, ні в ногах, ні в пальчіках, ні в сугавчіках, ні в старом, ні в молодом, ні в перекрої, ні в всякою порою»; 2) «Шепчіцесь лякі с ручок, с ножок, с пальців, со руках, со сугавцев, із сініх жил, червоной крові, белой косці, із солодкого м'яса, із русого волоса, с карих вочей, с чорних бров»⁵. У вищезазначених текстах спостерігається дублювання назв частин людського тіла. Складається враження, що переляк відсилається поетапно – спочатку з фізичних органів (кісток, крові, рук, ніг, пальців, суглобів), потім з їх невидимих аналогів – «мошей», позначених обрядовими іменами «біла кость, червона кров, солодке м'ясо, чорні брови, русий волос, карі очі».

У міфологічній картині світу кістяк людини асоціюється із стовбуром дерева. Зіставлення мікро- і макрокосмічних об'єктів передбачає створення стабільної

1 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва] / [под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 3 (Муза – Сят). – 1987. – с. 667-668.

2 Чубинський П. П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : в 2 т. – К. : Мистецтво, 1995. – Т. 1. – 125-е.

3 Полесские заговоры ... № 378, 383.

4 Там само: № 377.

5 Там само: № 183, 185-186

моделі, в межах якої кістяк «поліпшує» свої якісні характеристики, тобто стає міцнішим і здоровішим. Сміслові аналогії, засновані на емпіричних спостереженнях, стимулюють розвиток абстрактних уявлень, в результаті чого виникають вірування в реінкарнацію (сприйняття смерті як переходу). Внаслідок цього розвиваються тотемні культу вшанування навколишнього світу. Дерево стає сакральним об'єктом, своєрідним еталоном цілісності і стабільності космосу (його кістяка), гарантом відтворення тілесного порядку, порушеного внаслідок травми. Звідси побутування казкових сюжетів про дівчину-тростинку, липку і зажерливу бабу (напевне смерть, що поглинає свої жертви)¹. Аналогічні мотиви властиві лікувальним текстам, побудованих за принципом паралельного зіставлення вегетативних властивостей рослин з процесом тілесної регенерації: 1) «Калину ламаю, кров замаюляю»²; 2) «Були б кістки цілі, а тіло наросте», 3) «Удар на удар, і звіх на звіх, осіна на осіну, крушина на крушину, щоб егіє сугави помаленьку на место усталі»; 4) «Ішла Пречиста Божа Маці сухіє ліхіє кусти ломала, сугави наставляла»; 5) «Удар, ударочку, чи ти дубов, чи ти грабов, чи ти синов (з осики), чи ти крухов (з крушини), чи ти березов, чи ти вольхов, чи ти камені, чи ти водяни»³. Обрядові дії, як правило, виконували під час лімінальних циклів / часових «зломів» – сонцестоянь, рівнодень, весіль, похорон, де об'єктом культу виступають дерева або їхні людиноподібні аналоги (Морена, Купало, гільце, ялина). У зв'язку з цим перед заходом сонця (завершенням добового циклу) обмежували використання гострих предметів, як атрибутів від'єднання-знищення, тому понад вечір не залишали на дворі сапу, розташовану вгору лезом⁴.

Рудименти тотемних культів фігурують в інших текстах, де дерево сприймається як кровний родич, сакральний пращур

племени: «Ліси, праліси, в тебе дочка, в мене син; посватаймося, побратаймося, нехай твоя дочка дасть сонливиці і світ-лость, а мій син віддасть плаксивиці»⁵. В традиційних віруваннях слов'ян функції пращура / родоначальника виконує дуб: «Удар, ударішче, пошло на дубишче. Дуб разовьещца – тело зростещца»⁶, тому він ототожнюється з «центром світу» (можливо, з головним святилищем / похованням, розташованим в сакральній частині племінної території): «На морі дуба рубають, по всім світі тріски літають (сніг іде)»⁷. Символіка священного дерева, яке саджали на могилі пращура⁸, проектується на культові дерев'яні предмети (хрести), що позначають місця їхнього поховання: «А несуть на могиці (кладовище)⁹, не на могиці, а де криж стоїть (хрест), на крижеву (перехресну) дорогу. Да принесла. Да вот так криж стоїть до об етий бік: «Святий крижу крижувани, на чтери (чотири) грані розписаний, будь милостив, дай тила на кости, а не даеш тила на косте, прими душу до своєї милости». То буде попрамнетися годинами, днємі, або умре, оно уже не буде годоватися»¹⁰. В цьому разі міцність кості співвідноситься з аналогом дерева – «крижем», семантика якого може тлумачитися подвійно: *криж* – «хрест» [Грінченко 1996, Т. 2, с. 305]¹¹; *криж* – «старе, висохле дерево або великий пеньок»¹². Пор.: *домовина / дубовина* позначають «гроб / гробницю»¹³, а д.-р. *труп* – «стовбур дерева». Пор. з болг. *труп*, д.-пруськ. *trupis* – «колода»¹⁴.

5 Чубинський П. П. Мудрість віків. ... С.121.

6 Полесские заговоры ... № 386.

7 Етнографічні записи Якова Демченка 1857-1858 р. // Україна. – 1930. – Книга 1. – С.122.

8 Конкка А. Дерево у могилы. На кладбищах Северо-восточной Карелии // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История. – СПб. : Санкт-Петербургский университет, 2007. – Выпуск 3. – Сентябрь. – С. 209-216.

9 Словарь української мови : у 4 т. / [упор. з додатком власн. матер. Б. Грінченко]. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1996-1997. – Т. 2 (З-Н). – 1996. – с. 438.

10 Полесские заговоры ... № 105.

11 Словарь української мови : у 4 т. С. 305.

12 Польові матеріали автора. Україна, с. Зам'ятниця Читинського р-ну Черкаської обл.

13 Чубинський П. П. Мудрість віків ... С. 418, 452.

14 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; [пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачёва] / [под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 1 (А – Д). – 1986. – С.109.

1 Тайлор Э. Первобытная культура. – М. : Директ-Медиа, 2015. – С.794.

2 Полесские заговоры ... № 276.

3 Там самл. № 376, 393, 397.

4 Польові матеріали автора. Україна, с. Зам'ятниця Чигиринського р-ну Черкаської обл.

Смислова спорідненість людського тіла / кістяка пращура з деревом («Ішло трі брати і усі три кіндрати, один теше, другий рубає, а треті – кроў замовляє»)¹ слугує поясненням обрядових заборон на тесання і рубання в неділю: «Кров'яна стань, бо буде тобі, як чоловіку, – ў неділю дрова рубав напроти пониділка»². Сприйняття неділі як Дня Творення Світу, Дня Воскресіння Спасителя, дня сонця (*der Sonntag*) пояснює, чому побутували табу на здійснення активної господарської діяльності, що передбачало фізичне втручання у природні (а відтак і тілесні) процеси народження / становлення / відновлення. Внаслідок цього неділя набуває антропних ознак і посідає чільне місце в релігійному пантеоні слов'ян: «Ідзеть свята Ірей (д.-р. *ирей* – «південні краї, куди відлітають птахи»)³, свята Нікола, свята Недзілька. Встречає Божья Маці: «Куди ідзеть свята Ірей, свята Нікола, свята Неділька?» «Ідом, Божья Маці, рабу Божий Валі урокі шептаці» [ПЗ 2003, № 247]⁴.

Семантична етимологія подібних текстів пов'язана з загадками – фрагментарними залишками архаїчних міфів творення. Специфіка етіологічних переказів полягає в їхній діалогічності, де запитання і відповідь не пов'язані між собою змістовно, що виключає логічні узагальнення і передбачає володіння завершеним знанням, яке мало сакральний характер. Прикладом може слугувати текст від кровотечі, що має форму одноосібного діалогу, де відповідь опонента розуміється «по умовчанню»: «Крово, крово! Що тому чоловікові буде, що в неділю стружку струже? (спосіб покарання не уточнено – прим. авт.) Оте й тобі буде, як не перестанеш»⁵. Втрачений елемент відповідні зустрічається в побутових заборонах типу: «не можна у неділю дрова рубати, нічого різати, бо уріжеш тіло»⁶. В лікувальних текстах

порушення табу загрожує глобальними наслідками – втрата крові асоціюється з зникненням природної вологи: «Косо <...> не пускай Божої роси і святої крові»⁷. Семантичні відповідності людської крові і природної вологи, що насичує дерево, зустрічаємо в рудиментах тотемних вірувань про спорідненість дерева з конкретною особою. Так, поляки вірили, що у дерев, які ростуть на могилах, замість соку тече кров (до сьогодні на кладовищі не рубають дерева). Побратими дізнаються про долю іншого, встромивши у стовбур ніж. Коли з нього потече кров – побратим живий, коли сік – мертвий⁸. У зв'язку з цим мертве тіло отожднювали з сухим / «безкровним» деревом або каменем, на якому не «цвіте рож» (алегорія до кров'яних набряків).

Висновок. Спектр міфологічних значень про кістяк варіюється в межах опозиції «живий / мертвий». Поняття «мертвого» має неоднорідні характеристики і діє в діапазоні + / —. Очевидно, що в лікувально-магічних практиках використовують образи і сюжети, де «мертве» асоціюється з +, зокрема з нетлінним кістяком / мощами пращура, тому ця опозиційність виглядає, скоріше, як обумовлена обрядом паритетності. Мова йде про імітативну магію, де використання мертвої кістки є вимушеним засобом, оскільки спричиняє «завмирання» запалення і гострого болю як надмірного прояву «живого» або стабілізацію зрушеного органу: «рожі», «гризі», більма, (але не пахової грижі, розташованої біля місця народження – «матки»). Наслідком встановленої міфом «стабільності» є виникнення похідних понять із значенням міцності і надійності, що проявляється в мотивах зіставлення ушкодженої ноги / руки з «цілою» кісткою пращура (відбувається своєрідне словесно-звукове протезування). Можливо, що ці вірування існують часів, коли з твердих кісток виготовляли знаряддя праці, зброю або «хірургічні» інструменти, за допомогою яких здійснювали примітивні операції.

1 Полесские заговоры ... №305

2 Там само: № 277.

3 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва] / [под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. 2 (Е – Муж) – 1986. – С. 137.

4 Полесские заговоры ... № 247.

5 Рецепты народной медицины ... С. 34.

6 Польові матеріали автора. Україна, с. Зам'ятниця Чигиринського р-ну Черкаської області.

7 Рецепты народной медицины ... С. 34.

8 Белова О. В. Кровь // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С. 677-681.

Використання обрядом «екстрених» засобів вимагає обмеження «мертвого», передозування якого загрожує летальним наслідком. Відповідні узагальнення основані на емпіричних спостереженнях, коли кістка інфікованого ставала причиною смерті, що пояснює заборону «тривожити» мертвих.

Кістяк пращура в цьому разі сприймається як відправна точка, нульова відмітка міфологічної картини світу, матеріальне втілення міфічного часу творення першопредметів (подібну міфологему було реалізовано під час творення радянської міфології, де функції «ідеального» пращура переймає В. Ленін, мертве тіло якого до сьогодні залишається об'єктом вшанування мільйонів росіян). В контексті лікувального обряду кістяк покійника є потойбічним тілом, «присосованим» для вічного, позбавленого хвороб і страждань, існування.

У міфології і.-є наявність кістяка є ознакою «живих» або «своїх» покійників, натомість представники «чужого» потойбічного уявляються як безкості. Відсутність скелета / тілесна аморфність асоціюється з станом хаосу, процесом тління і розпаду. Використання таких образів є винятковим і зустрічаються досить рідко, переважно в обрядах знищення (пор., побачена усі сні «дохла риба» є знаком хвороби, викидня або матеріальної втрати).

Зазначені вище ознаки слугують поясненням обрядової семантики «чистих» продуктів, що мають час від часу очищати нутро людини від «іншої» плоти, пов'язаної із семантикою смерті. До таких належать продукти рослинного походження або риба. Відповідні вірування відбилися в обрядових практиках і міфологічних переказах, зокрема образах «хлібною / небесної хатинки». Пор. із звичаєм вживати в якості поминальних став вироби з тіста, як символу вічного життя.

У макрокосмічній моделі міфологічної картини світу «кістяком» всесвіту виступає скеля / дерево, що пояснює присутність цих образів в лікувально-магічних текстах. Відповідні зіставлення ґрунтуються на асоціативній спорідненості дерева і кістяка, зокрема їхній міцності, статич-

ності, здатності до регенерації. Натомість усихання стовбура (тотемного дерева?) порівнюється із захворюванням опорно-рухового апарату, зокрема з появою мертвої кістки, виникненням ревматизму, радикуліту, запаленням хребта тощо. З погляду міфу здатність до вегетативного відтворення виглядає доречною в поховальних культях, де дерево уособлює «переродженого» пращура, що пояснює заборону використовувати в продуктивній діяльності деревину з кладовищ (його тіло). Згодом семантику дерева переймає надмогильний хрест, як символ воскресіння.

Вертикальне розташування дерева, а також його розгалужена структура асоціюється з аналогічними властивостями кістяка. В цьому сенсі актуальними видаються образні порівняння крони дерева, а відтак і тіла людини, з міфологічним всесвітом, зокрема його верхом / світом божественного. У міфах і.-є на маківці вселенського дерева розташовується «той світ» / рай, куди піднімається казковий герой (покійник / шаман). Хребет, як і стовбур, у цьому разі поєднує верх і низ тіла, а саме «утробу» з «верхньою» душею, яка бачить і чує / «відає».

В контексті міфологічних уявлень про кістяк цікавою видається опозиція «правильний / неправильний» (в смислі «упорядкований / неупорядкований»). Пропорційність тілесного проектується на інші ситуації, що вимагають правильного розвитку / упорядкування, з чим пов'язані обряди ворожіння. Хаотичне розташування ворожильних кістей прогнозує асиметричний розвиток подій, їхню неконтрольованість, що, у свою чергу, пояснює значення числа шість, як знаку абсолютної симетрії, виграшу і максимального сприяння.

Анатомічна структура кісток, їхня наповненість (не-пустота) життєдайною речовиною (лат. *myel*) пояснює, чому в міфології вони вважаються осередком тілесної душ. В міфології час земного життя регламентується міцністю кісті, як єдиної частини тіла, що залишається після смерті у вигляді мощів. Статусні мощі, які належать відомим пращурам, продовжують утримувати в собі їхню життєву силу, тому застосовуються як лікувальний засіб.

ДО ПОЧАТКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: СІРОЖУПАННА ДИВІЗІЯ (ФРАЙШТАДТ – ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ), ЛЮТИЙ – СЕРПЕНЬ 1918 р.

Сьогодні перед сучасною військово-історичною наукою стоїть широке коло проблем, розв'язання яких потребує написання монографічних праць з історії формування та бойового шляху національних військових частин та з'єднань; разом з тим важливим завданням також залишається відтворення подальшого розвитку українського військового руху в еміграції. Реконструкція загальної картини збройної боротьби за державність України в часі Визвольних змагань 1917-1921 рр. у всій її повноті та об'єктивності можливо лише за умови всебічного та комплексного опрацювання історіографії та всієї сукупності відповідних джерел. Особливу увагу нового покоління дослідників привертають початки творення національних збройних сил, коли в умовах бездержавності свідомою частиною українства спромоглась розпочати процес формування перших українських відділів.

У цьому контексті слід згадати не тільки про українізацію частин та з'єднань російської армії після повалення царату, але й проаналізувати специфіку виникнення українських парамілітарних організацій поза межами України, що зокрема стало можливим завдяки потужній організаційній та національно-патріотичній праці Союзу визволення України (СВУ) в таборах полонених українців в Австро-Угорщині та Німеччині¹. Поєднання цих двох струменів у єдиний український військовий рух уможливило розпочати процес формування національного війська, яке вже 1919 р. набуло рис загальнонаціональної армії, бо головними діючими особами у цьому процесі, за визначенням відомого українсько-

го військовика генерала В.Сальського, були «переважно український інтелігент у формі прапорщика, щонайбільше – штабс-капітана; і український селянин у формі козака, підстаршини. Бракувало їм спеціальних знань і досвіду, що потрібні для організації війська, але[...] у них було глибоке національне почуття, великий ентузіазм, запал і безмежна ініціатива. Це все було головним фактором, двигуном у процесі творення національної армії»².

Відтак видається доцільним зупинитися на концептуальних моментах розвитку національного військового руху в таборі Фрайштадт (Австрія) та окупованих українських землях у 1917-1918 рр. на прикладі формування 1-ої Стрілецько-козацької (Сірожупанної) дивізії. Справа в тім, що процес її творення став тим лакмусовим папірцем, який рельєфно унаочнив як всю потенційну силу державотворчих інтенцій українського народу, так і нездатність значної його частини до послідовної та плано-мірної праці у виборені власної держави.

Але перш ніж перейти до висвітлення процесу формування цієї дивізії, існує потреба визначити внесок перших дослідників історії Сірожупанної дивізії. У цьому контексті слід насамперед згадати про відомого військового історика В.Проходу, який опублікував на шпальтах двох найавторитетніших українських військово-історичних часописів свої «Записки»³. В них містився великий масив історичних матеріалів, що торкалися як обставин

2 Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. Каліш, 1927. Ч. 4. С.3-4.

3 Прохода В. Записки до історії Сірих або Сірожупанників // За Державність. 1927. Зб.1. С.75-128 (частина перша); його ж. Записки до історії Сірих або Сірожупанників // Табор. № 5-6, 7, 8, 14 (частини друга і третя).

1 Докладніше про це див.: Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). К., 1999. 296 с.

формування, так і бойової діяльності «сіро-жупанників». Не можна обійти увагою і, власне, єдину синтетичну військово-історичну працю узагальнюючого плану «Історія українського війська», де у розділі «Збройні сили сучасної доби» наведено короткі дані про формування Сірожупанної дивізії та її побут в Україні¹.

Слід зауважити, що у другій половині 1960-х рр. В.Прохода продовжив наукову розробку даної проблеми². Майже у той самий час вийшли друком останні (10 і 11) числа журналу «За Державність», на сторінках яких були опубліковані змістовні матеріали (власне спомини) трьох колишніх сірожупанців. Так, зокрема, П.Дубрівний зупинився на організації «Першого Куреня Оборони Рідного Краю» у Фрайштадті, його від'їзд до Володимира-Волинського та подальшу діяльність у таборі Бойової управи з формування українських відділів; Й.Мандзенко навів цікаві дані про пробудження національної свідомості у таборі полонених старшин-українців у Йозефштадті (Австро-Угорщина) під впливом діяльності СВУ; ад'ютант штабу «Сірої» дивізії М.Бутович у своєму нарисі проаналізував деякі аспекти формування її відділів у Володимирі-Волинському³.

Ці спогади містили важливу інформацію, заклавши надійну основу для подальшого вивчення даної проблеми, хоча й не були позбавлені деякої упередженості, бо писалися безпосередніми учасниками тих подій. Попри те вони суттєво доповнюють відомості архівних та інших видів друкованих джерел, відтворюючи не тільки окремі події та явища, але й «атмосферу» епохи, водночас відбиваючи світогляд та особисту позицію їх авторів.

1 Історія українського війська. Львів, 1936. С.389-390, 428-429.

2 Прохода В. Сірі або Сірожупанники // Вісті комбатанта. 1967. Ч.4. С.35-42; 1968. Ч.2. С.40-44; 1968. Ч.3. С.37-41; його ж. Бої Сірожупанників на польському фронті // Там само. 1969. Ч.6. С.41-48.

3 Дубрівний П. Сірожупанники (Перша Українська Стрілецько-козацька дивізія) // За Державність. Торонто, 1964. Зб.10. С.38-78; Мандзенко Й. Сірожупанники: Табір полонених українських старшин у Йозефштадті, Австро-Угорщина // Там само. 1966. Зб.11. С.5-17; Бутович М. Формування Сірої дивізії в Володимир-Волинському // Там само. С.18-41.

У новітній українській історіографії не бракувало згадок про «сірих», з цієї нагоди доцільно згадати як про короткий допис В.П'ясецького⁴, так і низку синтетичних праць⁵. Підсумком наукових пошуків В.Дмитрука з історії Сірожупанної дивізії стала публікація ним окремої монографії⁶. У подальшому інтерес дослідників до цієї теми не згасав, а їх наукові пошукування реалізувались у кількох статтях з різних аспектів формування згадуваної дивізії та життєдіяльності її вояків⁷. Останнім часом все більше матеріалів про Сірожупанну дивізію розміщуються он-лайн, що сприяє ознайомленню широкого загалу українців з основними віхами її історії⁸.

Проте стан джерельного забезпечення більшості з цих публікацій не є достатнім чином забезпечений, бо майже всі дослідники оперують здебільшого джерелами мемуарного характеру, та не поспішають залучати до наукового обігу нові архівні документи. Між тим їх в достатній кількості можна почерпнути в Державному

4 П'ясецький В.Е. Перша козацько-стрілецька «Сіра» дивізія збройних сил УНР (1918–1919 рр.) // Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства. Тези доп. та повідомл. VII Волинської іст.-краєзн. конф. Луцьк, 1994. С. 115-117.

5 Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918: утворення та боротьба за державу. Львів, 1997. С.192; Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). К., 1999. С.154-158; Ткачук П. П. Сухопутні війська України доби революції 1917-1920 рр. Львів, 2009. 312 с. та ін.

6 Дмитрук В. Вони боролися за волю України. Том 1. Нарис історії Сірожупанної дивізії (2-е вид. допов.). Луцьк, 2004. 286 с.

7 Патер І.Г. Українські військові формування на Волині у 1918-1919 рр. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2007. № 1: Історичні науки. С. 137-143; Гай-Нижник П. Невідомий документ про «Сірожупанну» дивізію // Київська старовина. К., 2008. № 1. С.105-110; Срібняк І. Формування 1-ої стрілецько-козацької (Сірожупанної) української дивізії у Володимирі-Волинському у 1918 р. // Od armii komputowej do narodowej III. Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku. Pod redakcją J.Centka i M.Krotofila. Toruń, 2009. S.127-136.

8 Дем'янюк О. Й. Формування українських національних військових підрозділів на території Волинської губернії у 1918 р. (<http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/4962/2/57-65.pdf>); Надюкова І. Історія поруч із нами: Де стояли касарні сірожупанників? (<https://slovopravdy.com.ua/istoriya-poruch-iz-namy-de-stoyal-y-kasarni-sirozhupannykiv/>); Гуцалюк І. Зародження та діяльність Сірожупанної дивізії на Волині (<http://volodymyrmuseum.com/naukovi-statti/50-zarodzheniya-ta-diyalnist-sirozhupannoyi-dyviziyi-na-volyni>).

архіві Австрії (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv), звернувшись до фонду «Акти Військового міністерства, 1914–1919» (Akten des Kriegsministeriums 1914–1919, Abteilung 10, 1918. Kgf.). Першість у їх опрацюванні належить австрійській дослідниці Петрі Рапперсбергер¹, яка залучила значну їх частину до наукового обігу в процесі написання своєї магістерської праці².

Водночас цінні документи з цієї тематики відклались й в київських архівах – зокрема в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), в якому зберігається велика за своїм обсягом колекція документів Союзу визволення України (ф. 4405) та української таборової громади Фрайштадту (ф. 4404). Процес формування відділів «Сірожупанної» дивізії можна значною мірою унаочнити, заглибившись вивчення фотодокументів, що зберігаються у Центральному державному кінофотоархіві України (ЦДКФФА України). В цьому архівосховищі представлені світлини з фондів «Українського Празького Архіву», які ілюструють різні аспекти табір-ного життя й побуту полонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (див.: альбоми №№ 4, 7, 17, 80, 81, 83). Особливо цінними у джерельному відношенні є альбоми № 80 і № 81 («Альбом Фотографічного Товариства «Світло» Організації полонених Українців фрайштадського табору. 1916-1918.»), альбом № 83 («Збірка світлин II-го Військового відділу Музею Визвольної Боротьби України»). В них зокрема зафіксовано хід формування української Сірожупанної дивізії, перевезення її особового складу до вишкільних таборів

та участі у цих заходах членів таборової «Бойової управи» та офіцерів-українців³.

Ці фотодокументи дають можливість досліднику побачити історичну дійсність, зорозуміти перенестися у минуле і з більшою точністю реконструювати конкретні події і факти, пов'язані з «перетворенням» полонених українців табору Фрайштадт на вояків Сірожупанної дивізії.

* * *

Формування дивізії стало можливим завдяки величезній підготовчій праці, проведеної Союзом визволення України впродовж 1915–1917 рр. у таборі Фрайштадт. Початки діяльності СВУ серед полонених українців в Австро-Угорщині сягають ще листопаду 1914 р., коли Союз домогся дозволу на українізацію згаданого табору, до якого мали бути переведені ті вояки царської армії, які усвідомлювали себе українцями. Одночасно з цим з табору передбачалося усунути чорносо-тенний елемент, присутність якого могла б паралізувати всі спроби налагодження культурно-освідомлюючої роботи патріотичного змісту. Але навіть за таких умов представники СВУ в таборі ще довгий час уникали проголошення політичних гасел, які не сприймалися більшістю полонених українців. Тому першим кроком у підготовчих заходах Союзу до формування майбутніх українських відділів стало створення неполітичного спортивного («руханкового») товариства «Січ» ім. Гетьмана П. Дорошенка.

Тим не менш табірний загал не поспішав вступати до лав цього товариства, вбачаючи в самому факті його заснування прихований політичний підтекст. Зрештою їх «побоювання» у скорому часі справилися – колективні фізичні вправи невдовзі перетворилися на стройові у супроводі табір-ного оркестру, причому всім «січовикам» для цього були видані однакові сірі козацькі жупани. Після цього «Січ» почала вишиковуватися для зустрічі почесних гостей та проходити перед ними

1 Rappersberger P. Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914-1918. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistrgrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1988.

2 Про внесок дослідниці у наукову розробку цієї проблеми див.: Середницький Я. Український табір військовополонених у Фрайштадті та «Союз Визволення України» (1914-1918 рр.) (Рец. на: Petra Rappersberger. Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914-1918) // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Prace naukowe wykładowców i studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego. Toruń-Kijów, 2003-2004. № 2-3. S.452-459.

3 Деякі світлини з цих альбомів були використані автором цієї статті при підготовці вже згадуваної монографії «Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині...».

стройовим маршем знов таки у супроводі оркестру. «Січовикам» почали доручати нести нічне чергування у таборі, вони також відповідали за протипожежну безпеку – але все це являло собою радше ілюзію справжньої військової служби. Не маючи перед собою ясної перспективи, дехто з «січовиків» залишав лави товариства, інші виїжджали з табору на різні роботи – зазвичай на тривалий термін.

Проте СВУ й не ставив перед собою такого завдання як форсування кількості «січовиків». Головним та визначальним для СВУ було прищеплення патріотичних почувань якомога більшому загалу полонених українців, відтак відправка членів «Січі» поза межі табору об'єктивно сприяла реалізації цієї мети. Врешті-решт зростання національної свідомості таборян після повалення російського царату і створило те необхідне підґрунтя, яке уможливило розпочати через рік процес формування українських військових відділів з числа полонених українців, які утримувалися у таборах Австро-Угорщини.

Вже навесні 1917 р. у табірному активу визріває думка про доцільність організації в таборі військових відділів, «які при першій потребі мали-б відкрито стати в ряди борців за волю України та права й інтереси українського народу». З подальшим розвитком революційних подій коло її прихильників збільшується, захоплюючи широкий загаль полонених. Але «обставини невільничого життя і всілякі інші труднощі були великою перешкодою для правильного розвитку діяльності «Січі». Та незважаючи на всі труднощі й перешкоди, як тільки почали надходити вісті про руйнування Рідного краю ватагами червоної гвардії, [...] січовики рішуче взялися до діла». Відомі події в Україні, зокрема оголошення Раднаркомом ультиматуму УЦР, а потім і розв'язання ним війни проти України, справили свій вплив навіть на тих вояків-українців, що трималися нейтрально-вичікувально. Більшість з них перетворилась на «завязятих прихильників та пропагандистів думки про необхідну й негайну потребу організації всіх національно-свідомих елементів українського

народу в найміцніше здисципліновану Національну Армію»¹.

Підписання мирної угоди між УНР і державами Почвірного союзу підштовхнуло український актив табору до негайних дій у справі формування національних відділів з числа полонених. Вже 9 лютого 1918 р. на надзвичайному засіданні Головної Української Ради (ГУР) табору Фрайштадт було піднесено питання про негайну організацію на засадах добровільності першого полку з числа членів «Січі» та інших полонених вояків-українців. Полк планувалося передати до «цілковитого розпорядження Української Центральної Ради й Ради Народних Міністрів». Після короткого обміну думками було одностайно ухвалено пропозицію про негайне формування полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка. Практичну реалізацію цього рішення було покладено на спеціально створену «Бойову Управу», до складу якої увійшли: від Просвітнього відділу СВУ – Р. Домбчевський і проф. С. Смаль-Стоцький; полонені – М. Славинський, М. Лозовик, М. Янчій, В. Єфремов, Д. Піддубний².

Наступного дня «Бойова Управа» звернулася до полонених з відозвою, в якій закликала вступати до лав українського війська³, і в таборі Фрайштадт розпочалось формування Першого українського полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка. Та обставина, що 12 лютого 1918 р. до Фрайштадту надійшла телеграма («наказ») Делегації УНР у Бресті про необхідність негайно приєднатися до лав української армії задля збройного захисту нашої держави, значною мірою активізувала полонених українців. Разом з тим велике значення мало рішення австро-угорського уряду провести обмін полоненими (на прохання Української Центральної Ради). Завдяки цій домовленості у таборі було розпочато підготовку до перевезення полонених українців додому.

1 Організація частин українського війська з полонених Українців у таборі Фрайштадт і вимарш 1-го куреня на Україну // Вістник політики, літератури й життя. Відень, 1918. 17 березня. Ч.11(194). С.160.

2 ЦДКФФА України, А-80, П-329.

3 ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.208, арк.5.

21 лютого були проведені ліквідаційні збори товариства «Січ», до складу якого на той час входило 304 чол. (аналогічним чином вчинила переважна більшість інших табірних товариств). Після цього організація військових частин перейшла до функцій «Бойової Управи», на заклик якої полонені почали добровільно записуватися до лав української армії. Рішення ГУР призвели до надзвичайної активізації полонених українців у таборі, які «почали зголошуватися масами» до складу цього полку. Звістка про те, що УЦР звернулася до центральних держав з закликом-проханням найшвидше відрядити в Україну тих полонених, які свідомо бажають виступити на захист батьківщини від чужинців, не залишила осторонь майже нікого з числа полонених. Це призвело до того, що чисельність добровольців значно перевищила потрібну кількість, внаслідок чого багатьом полоненим доводилося відмовляти через повну укомплектованість першого транспорту.

22 лютого 1918 р. до табору з Йозефштадту прибуло п'ять офіцерів-українців (Д. Михальчук, Я. Сич, М. Бойко і С. Сергієвський) на чолі з капітаном П. Ганжею¹, які й перебрали провід над процесом формування полку. Наступного дня «Бойовою Управою» було скликане загальнотабірне віче, на яке зібрались практично всі мешканці табору. Після проголошення привітань від офіцерів та гостей (генералів на австрійській службі Я. Окуневського і Павлюка) до полонених та виступів фрайштадців, капітан П. Ганжа закликав учасників віча «будувати і хоронити нашу рідну Україну й завести там порядок і лад, якому загрожують більшовицькі банди». Перед портретом Т. Шевченка присутні склали урочисту клятву-присягу, в якій вояки зобов'язалися «не випускати зброї з своїх рук так довго, як довго не буде заведений спокій і лад на Україні»².

З огляду на те, що полку вступила переважна більшість активу українських табірних організацій, повстало питання про ліквідацію культурно-просвітньої роботи

в таборі. Для вирішення цього було того ж дня було скликано надзвичайне засідання ГУР, на якому після обговорення ухвалено не припиняти повністю організаційної роботи в таборі – бо Фрайштадт мав слугувати збірним пунктом для всіх полонених українських вояків, які зголошувались до лав національного війська. Хоча до першого транспорту мали вийти полонені, які записалися до складу полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка, проте з огляду на зайнятість більшої їх частини у різних табірних майстернях й організаціях – це не виявлялося можливим. Тому вони продовжували залишатися в таборі до часу підготовки їм заміни. Тоді ж було вирішено змінити назву полку на «1-й Фрайштадський курінь Оборони Рідного Краю».

1 березня 1918 р. після урочистого молебну та промов представників СВУ, табірної комендатури, членів Просвітнього відділу курінь відбув на залізничну станцію, і через кілька днів українські вояки були перевезені до Володимира-Волинського, де мало відбутися остаточне формування відділів «Сірожупанної» дивізії³. Після його відправки «Бойова Управа» продовжувала формувати транспорти з колишніх полонених, що повертались з робітничих команд. За даними Військового міністерства Австро-Угорщини, впродовж лютого-березня 1918 р. до Володимира-Волинського було відправлено ще близько 1000 чол. (з них 50 офіцерів)⁴, з яких було створено 1-й Український стрілецько-козацький полк (у складі трьох батальйонів і кулеметного відділення)⁵ на чолі з підполковником І.Перликом.

Згадуваний полк (пізніше – бригада) мав стати кадровою основою для розгортання «Сірожупанної» дивізії, що мала складатися з чотирьох піхотних полків, двох артилерійських батарей (по шість гармат в кожній); відділів кінноти, саперів, кулеметників, телеграфістів, телефоністів

3 Вийзд першого куріня з фрайштадського табору // Вістник політики, літератури й життя. Відень, 1918. 17 березня. Ч.11(194). С.162-163.

4 Österreichisches Staatsarchiv (Kriegsarchiv), Akten des Kriegsministeriums 1914-1919, Abteilung 10. 1918. Akt Nr.10 3/1-178.

5 Ibid, Akt Nr 3/1-29.

1 ЦДКФФА України, А-80, П-329.

2 Організація частин українського війська... С.161.

та ін. допоміжних підрозділів. Також мали бути утворені дивізійні майстерні, похідні кухні, фуражні відділи¹. Формування полку відбувалося під керівництвом австрійського генштабіста капітана Кватерника, який спочатку дуже критично оцінив морально-бойову якість перших «сірожупаників». За його спостереженнями, особовий склад полку здавався майже цілком непридатним до військової служби – вояки «стомлені, виснажені, змарнілі, вдягнуті в бозна що, справляли гнітюче враження»². Проте, присутність у Володимирі-Волинському представника Військового міністерства УНР генерала Пилькевича позитивно вплинуло на українське вояцтво і ситуація почала поступово змінюватися на краще. Водночас він зумів розсіяти недовіру капітана Кватерника та переконати його у доцільності продовження роботи з формування дивізії.

Планувалося, що після зосередження у Володимирі-Волинському достатньої кількості козаків (7000 чол.), курені (батальйони) полку мали бути розгорнуті в полки, відповідно сотні в курені, чети в сотні. З огляду на це впродовж травня-липня тривав процес перевезення вояків-українців до місця формування дивізії. Маючи на меті пришвидшити формування дивізії, Військове міністерство Австро-Угорщини 27 березня 1918 р. прийняло рішення про надання щомісячної квоти у 3000 австрійських корон для продовження вербункової акції серед полонених українців, а делегатам СВУ, які безпосередньо займалися цією справою, мали бути вручені безкоштовні проїзні квитки. Завдяки зокрема й цьому заходу в кінці квітня 1918 р. полк ім. Гетьмана Петра Дорошенка вже нараховував близько 4000 чол., в травні його було розгорнуто у 1-шу Козацько-стрілецьку дивізію (під командуванням підполковника І.Перлика) у складі чотирьох піхотних і гарматного полків та технічної сотні. Кожен піхотний полк складався з 3-х куренів (у складі 4-х стрілецьких сотень), кулемет-

ної сотні, кінної й зв'язкової чети, учебової сотні та сотні піших розвідників³.

На початку липня 1918 р. процес поповнення дивізії дещо загальмувався – через ускладнення стосунків з Україною, австрійське військове відомство дало вказівку про припинення вербування у таборах полонених українців⁴. Ускладнювало ситуацію й те, що з самого початку формування серед особового складу дивізії спостерігалися численні випадки дезертирства: за станом на 5 липня 1918 р. їх загальна кількість становила 1615 вояків⁵. Проте військове командування не переслідувало дезертирів, справедливо вважаючи, що такі елементи у будь-якому випадку не являють собою жодної цінності для дивізії⁶. Така настанова дозволяла усунути з лав дивізії переважну більшість випадкових елементів та сформувати згуртовану військову одиницю загальною чисельністю (за станом на 5 липня) 4047 стрільців (з них 161 старшина)⁷.

Ще однією проблемою, з якою стикалися вербувальники, був брак досвідчених офіцерів для заміщення стройових посад в дивізії. Справа в тім, що всі офіцери, які добровільно зголошувалися вступити до дивізії, мали скінчити т.зв. «школу пропаганди», а на такі «випробування» були готові далеко не всі добровольці. Відтак до дивізії потрапляв лише випробуваний в ідейному відношенні офіцери, які були щиро перейняті українськими визвольними гаслами. Слід ще раз наголосити, що без залучення до процесу формування дивізії офіцерів-українців з бойовим досвідом, які мали беззаперечний авторитет у вояцтва, процес творення українських частин та з'єднань в Австро-Угорщині було би цілковитою утопією.

3 Історія Українського Війська. Львів, 1936. С.429.

4 Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 (deren Bedeutung und historische Hinterdrunde. Philadelphia, 1966. Band.I. S.242, 244.

5 Österreichisches Staatsarchiv (Kriegsarchiv), Akten des Kriegsministeriums 1914-1919, Abteilung 10. 1918. Akt Nr.10 3/1-178.

6 Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 (deren Bedeutung und historische Hinterdrunde. Philadelphia, 1966. Band.III. S.379.

7 Österreichisches Staatsarchiv (Kriegsarchiv), Akten des Kriegsministeriums 1914-1919, Abteilung 10. 1918. Akt Nr.10 3/1-178.

1 Павлюк І. Організація 1-ої української стрілецько-козацької дивізії з полонених українців // Вістник політики, літератури й життя. Відень, 1918. 5 травня. Ч.18(201). С.272.

2 Österreichisches Staatsarchiv (Kriegsarchiv), Akten des Kriegsministeriums 1914-1919, Abteilung 10. 1918. Akt Nr.3/1-5.

Через те, що «Сірожупанна» дивізія перебувала в окупованому австрійськими військами Володимирі-Волинському, уряд Австро-Угорщини, не бажаючи посилення Української Держави, з якою склалися досить напружені стосунки, тривалий час не погоджувався на передислокацію дивізії до України. Тільки після тривалих переговорів та завдяки сприянню німецького уряду, МЗС України вдалося досягти від австрійської влади згоди на перебазування дивізії. 26 серпня 1918 р. на основі особливої угоди відбулася церемонія передачі дивізії під командування генерала Сокири-Яхонтова, призначеного на цю посаду урядом Української Держави. Наступного дня дивізія присягнула на вірність Українській Державі і Гетьманові¹.

Процес формування українських військових відділів відбувався на тлі величезного морального піднесення українського вояцтва, проте швидка передислокація цих відділів до України унеможлиблювала дотримання чіткого плану в їх організації. На жаль, серед частини січовиків була слабка військова дисципліна (вони тяжіли до козацьких традицій), серйозною вадою січових відділів було й небажання їх членів творити справжній військовий організм на засадах єдиновладдя. «Січ», як різновид військової організації, виявилася непридатною для регулярного війська сучасної доби: з таборів виїжджали військові відділи з традиціями й організацією гімнастич-

ного товариства. Ці вади був в змозі подолати тільки тривалий регулярний вишкіл, який би здійснювався силами фахових інструкторів.

Водночас таборове січове товариство, попри його порівняно невеликий кількісний склад, стало одним із джерел формування перших відділів «Сірожупанної» дивізії. Бойова управа табору зуміла у стислий час сформувати з добровольців кілька транспортів полонених та передати їх у тимчасове підпорядкування австрійському військовому командуванню для подальшої реорганізації та вишколу. Ця реорганізація, що здійснювалася фаховими офіцерами Генерального штабу Австро-Угорщини, дозволила значною мірою позбутися тих вад, що були притаманні організації табірної «Січі». Документи свідчать, що досягти цього було би неможливо без діяльної участі в процесі формування офіцерів царської армії – українців за походженням та почуваннями.

Отже, з військового боку «Сірожупанна» українська дивізія уявляла згуртовану бойову одиницю, особистий склад якої був готовий у будь-який час виступити на захист України від зовнішніх загроз. Попри всі недоліки й вади сформованих у таборі частин, їх особовий склад, згуртований старшинами-українцями, став одним з важливих чинників процесу розбудови Збройних Сил України.

1 ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.45, арк.22.

ЗМІСТ

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ: DO 30-LECIA ISTNIENIA	3
--	---

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

<i>Ігор Срібняк</i> МІЖ СЛУЖБОЮ І ПОЛІТИКОЮ: ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШАПОВАЛА У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР У ПОЛЬЩІ (1921 – квітень 1923 рр.).....	4
<i>Олена Гуменюк</i> УКРАЇНСЬКА СЕРЕДНЯ ОСВІТА ЗА КОРДОНОМ: ШКОЛА В ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ	18
<i>Любомир Губицький, Ганна Мельник</i> ПЕРСПЕКТИВИ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: МИНУЛІ РАНИ І МАЙБУТНІ ЗЦІЛЕННЯ.....	25

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

<i>Марина Палієнко</i> ПОЛЬСЬКИЙ МУЗЕЙ У РАППЕРСВІЛІ ЯК МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ОСЕРЕДОК ПОЛОНІКИ У ШВЕЙЦАРІЇ (ДО 150-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ).....	35
<i>Лобко Оксана</i> ДОЛЯ ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ З НЕМИРІВСЬКОГО ПАЛАЦУ МАРІЇ ЩЕРБАТОВОЇ ПІСЛЯ 1917 Р. У ЗАПИСКАХ СУЧАСНИКІВ. РОЛЬ ФЕДОРА ЕРНСТА У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ	42
<i>Олександр Дуднік</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОДІЙ І ВІШАНУВАННЯ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.).....	52
<i>Андрій Кудряченко, Вікторія Солошенко</i> НІМЕЧЧИНА І АВСТРІЯ ПОВОЄННИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ТА ЗАХИСТ НИМИ НАЦІОНАЛЬНИХ УЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	70
<i>Anton Protsiuk</i> EVOLUTION OF HOLOCAUST MEMORY IN EUROPE: COMPARATIVE ANALYSIS OF WESTERN AND EASTERN EUROPE	81

СОЦІУМ

<i>Володимир Розумюк, Ярослав Фоцан</i> ТЕОРЕТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ	89
<i>Віктор Горобець</i> «ПО АТТЕСТАТАМ ГОСПОДИНА ГЕНЕРАЛА ФЕЛЬТМАРШАЛА И КАВАЛЕРА». РЕКОМЕНДАЦІЙНІ ЛИСТИ ЦАРЕДВОРЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ОБРАННЯ НА СОТНИЦТВО В ГЕТЬМАНАТІ	96
<i>Любомир Губицький</i> СПОЖИВЧІ ЗАПИТИ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА В ЛІСОТОРГОВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	105
<i>Анатолій Савчук</i> ДОСВІД ПІДГОТОВКИ РЕФОРМ У РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПРИКЛАДІ ГОЛОВНОГО КОМІТЕТУ В СЕЛЯНСЬКІЙ СПРАВІ	113
<i>Мілана Срібняк</i> ОСНОВНІ ГРУПИ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ РЕПАТРІАЦІЇ ПОЛОНЕНИХ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	127
<i>Олександр Бонь</i> УКРАЇНСЬКА ГУМАНІТАРНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В «ОКРЕМІЙ ПАПЦІ» ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У В 1920-х РОКАХ	134
<i>Ольга Грицюк</i> ГРАФІТІ ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОСТІ	144

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ

<i>Галина Саган, Олександр Саган</i> КИЇВСЬКІ СИНАГОГИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	167
--	-----

<i>Юрій Стецик, Ігор Кривошея</i> НАСЕЛЬНИКИ УМАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ В УМОВАХ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СВЯТОПОКРОВСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ ЧИНУ СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО (1780–1790 рр.).....	183
<i>Геннадій Надтока, Інна Горпинченко</i> КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ АСПЕКТ СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	199

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Сергій Голованов</i> ФОРМУВАННЯ ГРЕЦЬКОГО ЕТНОСУ ТА ДЕРЖАВИ НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ В III-I ТИС. ДО Н.Е.	208
<i>Ярослав Попенко</i> ОФОРМЛЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО КОРДОНУ КОРОЛІВСТВА РУМУНІЯ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ВЕРСАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ.....	216

ПОЛОН

<i>Тетяна Мінаєва, Андрій Мінаєв</i> «ПОТЯГНУЛИСЯ ОДИН ЗА ОДНИМ ДНІ... НУДНІ, БЕЗЗМІСТОВНІ, ТАКОЮ МІРОЮ, ЩО МИ З ТРУДНОЦАМИ РОЗРІЗНЯЛИ ВЧОРА І СЬОГОДНЬ»: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПОЛОНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В ТАБОРАХ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА НІМЕЧЧИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	243
<i>Ігор Срібняк, Мілана Срібняк</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ПРОСТІР ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРЩИНА) у 1915–1918 рр.	258
<i>Wiktor Weglewicz</i> РОЗДАТКИ JENIECTWA UKRAIŃSKIEGO W POLSCE (listopad – grudzień 1918 r.)	270

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

<i>Яна Мартьянова</i> УКРАИНСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В ЧЕХОСЛОВАКИИ, 1919–1939 гг. (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)	279
<i>Василь Яблонський</i> ІДЕОЛОГІЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ УРЯДОМ У ВИГНАННІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)	284
<i>Наталія Сидоренко</i> З КОМПАСОМ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ В ЄВРОПІ	298

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

<i>Євген Нахлік</i> ФРАНКІВ ПЕРЕКЛАД «АННИ РУСИНКИ»	307
<i>Оксана Драч</i> СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК ХХ ст.): АСПЕКТ ДОСТУПНОСТІ	313
<i>Світлана Савченко</i> БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОВКУ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ.....	325

АНТРОПОЛОГІЯ

<i>Андрій Темченко</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ КОДИ КІСТЯКА ЛЮДИНИ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	332
<i>Ігор Срібняк</i> ДО ПОЧАТКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: СПРОЖУПАННА ДИВІЗІЯ (ФРАЙШТАДТ – ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ), лютий – серпень 1918 р.....	341

Wydawnictwo
«Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka»
(vsesvit963@gmail.com)

prowadzi sprzedaż wysyłkową książek

Ihor Sribniak, *Ukraińska Tuchola* (2017)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18844>

Ihor Sribniak, *Ukraiński Aleksandrów* (2018)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24208>

Ihor Sribniak, *Ukraiński Łańcut* (2018)
<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24320>

które zostały opublikowane w ramach projektu wydawniczego

«ENCYKLOPEDIA JENIECTWA»

Celem projektu jest rekonstrukcja warunków bytowych,
morale i stanu psychicznego, życia codziennego,
działalności kulturalnej i edukacyjnej oraz politycznej wśród
internowanych żołnierzy ukraińskich w Polsce (1920–1924)

**Człowiek, etnos, naród w historii świata –
procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim
(od starożytności po współczesność)**

Monografia zbiorowa

przygotowana z okazji 30-lecia działalności Studium Europy Wschodniej
Uniwersytetu Warszawskiego Warszawa-Paryż, 2020

Z tyłu okładki:

zdjęcie z góry – Hetman Iwan Wyhowski

zdjęcie od dołu – podczas wręczenia Nagrody im. Iwana Wyhowskiego 22 maja 2017 r.
(Warszawa, Pałac Kazimierzowski)

ISBN 978-83-652734-0-1

© Copyright by
Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra, 2020

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ

Uniwersytetu Warszawskiego:

Szkoły

- ◆ Wschodnia Szkoła Letnia (od 1992 r.) ◆ Szkoła Polsko-Rosyjska (od 2007 r.);
- ◆ Szkoła Polsko-Białoruska (od 2007 r.); ◆ Wschodnia Szkoła Zimowa (od 2017 r.)

Programy edukacyjne:

- ◆ magisterskie «Specjalistyczne Studia Wschodnie»
(«Podyplomowe Studia Wschodnie») (od 1998 r.)
- ◆ magisterskie «Studia Wschodnie» na Ukrainie (od 2011 r.)
- ◆ licencjackie «Studia Wschodnie» (od 2012 r.)

Czasopisma:

«Obóz», «Przegląd Wschodni», «Nowy Prometeusz», «Pro Georgia»,
«BIS – Biuletyn Informacyjny Studium»

Koordynator programów stypendialnych:

Stypendia Wschodnie; Program Stypendialny im. Lane Kirklanda
Stypendium im. Krzysztofa Skubiszewskiego
Program Stypendialny Rządu RP im. Konstantego Kalinowskiego
Program Stypendialny Rządu RP dla Młodych Naukowców

Nagrody:

Nagroda Przeglądu Wschodniego; Nagroda im. Tytusa Filipowicza;
Nagroda im. Juliusza Bardacha; Nagroda im. Lwa Sapiehy

Nagroda im. Iwana Wyhowskiego (pod honorowym patronatem Prezydenta RP) ma na celu honorowanie zasług obywateli Ukrainy w rozwoju nauki, kultury i życia publicznego, w kształtowaniu i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie oraz budowaniu demokratycznej Ukrainy – skierowanej ku Europie, uwzględniającej najlepsze tradycje dawnej Rzeczypospolitej oraz historyczne, współczesne i przyszłe związki Ukrainy z Polską i Europą.

